

NOVA STALNA POSTAVKA JEVREJSKOG ISTORIJSKOG MUZEJA U BEOGRADU

— Razmišljanja o funkciji istorijskih muzeja —

U okviru proslave 50-godišnjice Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, 7. oktobra 1969. godine otvorena je nova stalna postavka Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu u prostorijama koje je Muzeju ustupila Beogradska jevrejska opština. Sredstva za adaptacione radove i postavku obezbedili su Savez jevrejskih opština, Republički fond za kulturu Srbije i Sekretarijat za kulturu grada Beograda.

Pripremanje nove stalne postavke Jevrejskog istorijskog muzeja u desetoj godini njegovog postojanja i u stvorenim mogućnostima za proširenje njegove delatnosti u novim prostorijama, značilo je istovremeno proveravanje koncepcije ovog muzeja, njegovog značaja u kulturnom životu naše zemlje i uslova za njegov dalji razvoj.

O dugogodišnjem radu Saveza jevrejskih opština Jugoslavije — započetom odmah posle oslobođenja zemlje 1945. godine — sa ciljem da se bar delimično pronađu i povrate od okupatora razneti jevrejski kulturno-istorijski i umetnički predmeti i arhive jevrejskih opština, o istraživačkom radu i o koncepciji prve stalne postavke Muzeja iz 1959. godine pisano je na stranicama ranijih godišta ovog Almanaha.¹

Već se ta prva postavka iz osnova razlikovala od uobičajenih koncepcija jevrejskih muzeja u mnogim evropskim zemljama, koji su gotovo isključivo muzeji bogate sinagogalne umetnosti, upotpunjeni zbirkama starih jevrejskih rukopisa i tradicionalnih prazničnih suda, ili su spomen-muzeji o tragediji evropskih Jevreja u drugom svetskom ratu. U našem Muzeju je od njegovog stvaranja postojala zamisao o stalnoj postavci koja bi prikazala istoriju jugoslovenskih Jevreja od perioda njihovog doseljavanja iz antičke Palestine, u doba Rimljana, sve do našeg vremena; o postavci koja bi obuhvatila njihovu dugu borbu za sticanje građanskih prava, razvoj jevrejskih opština, tradicionalne običaje i život Jevreja u zajednici sa narodima Jugoslavije. Nastajanje te zamisli nije bilo uslovljeno činjenicom što

¹ Dr Zdenko Levntal, *Naš rad na istraživanju istorije jugoslovenskih Jevreja, Jevrejski almanah 1957—58*, str. 139—148, Beograd; Dušan Sindik, *Muzej Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Jevrejski almanah 1959—60*, str. 194—200, Beograd.

su jevrejske sinagogalne, etnografske, umetničke i rukopisne dragocenosti najvećim delom bile uništene u toku rata ili što najvažniji jevrejski arheološki nalazi — Poliharmosov stub iz Stobija, iskopine iz Solina, Senja i sa Brača i najvredniji rukopis, »Sarajevska hagada«, pripadaju drugim muzejima, te da se ne bi mogla sakupiti dovoljno velika zbirka, zanimljiva za posetioce i značajna za istraživače. Posle teškog genocida i neizmernih stradanja i razaranja u drugom svetском ratu, kada se u oslobođenoj zemlji najzad moglo svemu dati prava vrednost i pravo ime, nikla je zamisao, iz potrebe i dužnosti, da se na jednom mestu ispriča šta je jugoslovenska jevrejska zajednica, odakle je i kada došla, koje su njene specifičnosti, kako je njen životni put utkan u istoriju svih ostalih naroda na ovom tlu. Delimične odgovore na ova pitanja dala je već prva postavka iz 1959. godine, u meri koja je tada bila moguća, imajući u vidu obim izvršenih sakupljačkih i istraživačkih radova, kao i muzeološke pogodnosti, bolje reći nepogodnosti tadašnjih izložbenih prostorija. Nije mali broj posetilaca, ne samo iz inostranstva već i iz raznih krajeva Jugoslavije, koji su tada prvi put sagledali koliko je duga i bogata istorija jugoslovenskih Jevreja.

Za svaki muzej je najveći praznik kad može da sazida posebnu zgradu prema koncepciji svoje stalne izložbe i potrebama redovne delatnosti, a u skladu sa dostignućima savremene muzeologije. S obzirom na to da su takvi praznici kod nas još dosta retki, muzeji se najčešće zadovoljavaju mogućnošću da za svoje potrebe adaptiraju neku staru zgradu. Naš Muzej je svoj »praznik« morao da ograniči na adaptaciju samo jednog sprata u dvorišnoj zgradi nekadašnjeg Jevrejskog doma, do koje se dospeva dugim polumračnim hodnikom i malim dvorištem, koji po arhitekturi i sumornosti podsećaju na srednjovekovni geto.

U razmišljanju kakvu koncepciju dati novoj stalnoj postavci, a na osnovu toga kako uobličiti prostor za tu postavku, došlo se do uverenja da treba nastaviti započetim putem. To je značilo težiti razvijenijem obliku istorijskog muzeja, koji će kroz svoju stalnu izložbu, sada već potpunije, prikazati istoriju jugoslovenskog jevrejstva, a kroz povremene tematske i prigodne izložbe obrađivati i prikazati opširnije pojedine detalje iz te istorije — starije i savremene — i dostignuća likovnog, književnog i drugog stvaralaštva.

Ponovo se nametnulo pitanje: može li muzej u savremenom društvu uzeti ulogu pisane istorije o jednom narodu? U stara vremena je zidno slikarstvo hramova i crkava često služilo da se na vizuelan način prikažu, kroz cikluse fresaka, istorijska ili legendarna zbivanja. Ta *Biblia pauperum*, biblija za one koji nisu mogli da pribave skupe rukopisne knjige ili nisu ni znali da čitaju, vekovima je imala veliku didaktičnu ulogu. Da li istorijski muzej u našem društvu treba da bude neka vrsta »*historiae pauperum*« zato što su dobre i dobro opremljene istorijske knjige skupe i zato što još uvek ima dosta nepismenih ili polupismenih, ili zato što savremeni čovek nema dovoljno vremena da čita mnogobrojne istorijske knjige? Jasno je da

se ne može svesti uloga istorijskih muzeja na to, ali im se ne može negirati — u pogledu izložbene delatnosti — osnovna didaktična uloga, niti osporiti činjenica da vizuelno i prostorno prikazivanje jednog istorijskog perioda, jedne kulture, jednog zbivanja ima i u naše vreme ne samo društvenog opravdanja i psihološke vrednosti već i neosporne estetske snage.

Kako potčiniti muzejska izražajna sredstva toj ulozi? Koliko duga treba da bude hodna linija kroz prostorije jednog muzeja da bi se prikazali svi periodi i sve oblasti života jednog naroda, čak i kad je to, po broju, mali narod? Kako vekovima istorije dati meru njihovog značaja brojem koraka kroz nikad dovoljno prostrane muzejske zgrade i kroz smeštaj po skućenim vitrinama i panoima? Još se nijedan muzej ne može pohvaliti da je našao savršeni oblik muzejskih vitrina ili panoa koji ne bi bili kavez ili raspeće jednog doba, jedne kulture ili jedne umetnosti. Pa ipak, istorijski muzeji su stvoreni i novi se stvaraju. Svaki sa svojom koncepcijom i fizionomijom. Sve su brojniji muzeji savremene istorije i savremene umetnosti, što ruši predstavu o muzejima isključivo kao kućama za čuvanje starina i evociranje davnih vremena. Možda je u naše vreme sazrela svest da se zbivanja u životu jednog naroda i promene u svakoj kategoriji ljudske delatnosti toliko brzo smenjuju da začas postaju prošlost, te ih treba negde fiksirati u prostoru, a ne samo hroničarski, na papiru. Tako su muzeji postali i budni pratioci savremenog života ljudi i naroda, i svojim specifičnim, dalekovidim merilima otkidaju od tog života — ne čekajući njegovo odumiranje — ono što ga čini karakterističnim, ono što mu daje osnovni smisao, značaj ili lepotu.

To su bila razmišljanja uz stvaranje naše nove muzejske postavke. Pri tome smo imali tri arbitra: istoriju, muzeološke principe i kompleksni fenomen muzejskog posetioca.

Istorija je obavezivala da se sa naučnom strogošću prikaže ono što je do sada istraženo o jugoslovenskim Jevrejima, sa što potpunijim hronološkim, teritorijalnim i tematskim kontinuitetom. Dоследno slediti taj princip značilo bi pokriti ceo izložbeni prostor dokumentima, fotografijama i objašnjenjima, a i tada se zbog ograničenog prostora ne bi mogla izložiti sva važna i interesantna dokumenta. Gde naći mesta i za zbirke sinagogalne umetnosti, etnologije, likovne umetnosti i memorijalnih predmeta, kad je i to neodvojivi deo istorije?

Posetilac istorijskog muzeja traži da mu se pruži ne samo jasan i sažet već i zanimljiv, privlačan i upečatljiv prikaz svih oblasti života jednog naroda ili svih aspekata epohe kojoj je muzej posvećen. Za čitanje velikog broja dokumenata i zamornih tekstova i za razgledanje jednoličnih fotografija posetilac nema strpljenja jer, kad to zaželi, može proučavati sistematski sređene arhivske fondove.

Muzeologija poštuje u punoj meri strogost istorijskih nauka, ali je istovremeno veoma naklonjena zahtevima posetioca. Muzeološki principi nalažu da se vodi računa o mentalitetu savremenog posetioca koji, bez obzira na stepen obrazovanja, očekuje da kroz izložbu ne

samo nešto sazna bez velikih napora već da mu izložba pruži estetski doživljaj. Mnogi tehnički i audio-vizuelni pronalasci i nova arhitektonska rešenja stavljaju se danas u službu muzeologije. Međutim, znati o tim pronalascima i rešenjima i želeti ih, ne znači da mogu dosledno biti i primenjeni, jer su za mnoga od njih potrebna velika sredstva. Za male muzeje kao što je naš, to je teško ostvarljivo. Ipak, i sa relativno skromnim sredstvima, racionalno i stručno korišćenim, mogu se ostvariti mnogi iz niza savremenih muzeoloških zahteva i pripremiti uslovi za njihovo postepeno upotpunjavanje. Čini se da je to postignuto u našem Muzeju.

Nekadašnje prostorije jevrejske škole na prvom spratu dvorišne zgrade Jevrejskog doma, strogog rasporeda i hladnih visokih zidova s mnogobrojnim sivim vratima i prozorima čija su se sitna okna pela sve do previsoke tavanice, preobražene su inventivnim projektom arhitekta Milana Bojera u sasvim nov ambijent. Već sâm novi ulaz uvodi posetioca u jedan oplemenjeni svetao prostor. Simbolične, stilizovane menore na vratima i pregradi ulaznog hola nenametljivo ukazuju posetiocu u kakvoj se sredini nalazi. Kao što je arhitekta oplemenio zidove i prostor spletom prikladnih belih panoa i prostranih vitrina, a na mestu nekadašnjih prozora ukomponovao diapanoe koji svetlošću daju fotografijama trodimenzionalnost, tako je slikar Jovan Ćurčić oplemenio mnoga pisana objašnjenja pretvarajući ih u sliku i živopisne geografske karte, a dokumentima, na pojedinim mestima, kroz crteže stvarao ambijent u kojem su nastali.

Od ulaznih vrata počinje da se odvija *megila* — priča o jugoslovenskim Jevrejima. Tim drevnim hebrejskim imenom za svitak sa pričom nazvali smo ovaj naš prikaz života Jevreja na ovom tlu, prikaz koji se temelji na naučnim istraživanjima, ali bez pretenzija da na tako malom prostoru obuhvati hronološki i tematski sve, već samo najznačajnije fragmente. Ukomponovani na stranice ove muzeološki iskazane priče oni daju celinu, a posetiocima — koji to žele — ukazuju da se u prostoriji arhiva i u pregradama depoa mogu obavestiti i o mnogim drugim detaljima istorije Jevreja na ovom tlu, duge oko dve hiljade godina. Uz sam ulaz posetilac može pročitati sažeti srpskohrvatski, hebrejski ili engleski tekst osnovne zamisli ovog muzeja, tekst naslova ove muzejske priče.

Posle dva-tri koraka leve hodne linije velika geografska karta Jugoslavije pruža posetiocu podatke o periodima i putevima doseljavanja Jevreja u ove krajeve još od kasne antike, kada su ovde krstarile rimske legije, zatim tokom srednjeg i novog veka. Stotine malih slikanih figura ilustruju ne samo puteve doseljavanja već one nose i obeležja sredina iz kojih potiču — antičke Palestine, Srednje ili Istočne Evrope, Španije, Turske ili Grčke. Slikar je kroz kolone tih minijaturnih figura prikazao tragediju vekovnog bežanja od pogroma, od inkvizicije svih vrsta. Vidno je, međutim, da to nisu bespomoćne izbeglice, već ljudi koji nose sa sobom svoja znanja, svoje zanate, svitke svojih drevnih zakona i stvaraju u novoj sredini svoje opštine i sinagoge — nekad sasvim skromne, a nekad monumentalne; po-

negde žive po getima koja su na karti ucrtana belim kvadratima; obeležavaju svoja groblja kamenim pločama neuobičajenih oblika i ornamentata za ovo podneblje. Naznačeni su i brojevi članova svake jevrejske opštine do 1941. i posle 1945. Nekad petocifreni brojevi, sveli su se na četvorocifrene ili trocifrene. Ponegde stari četvorocifreni ili trocifreni brojevi nisu dobili novi broj. Nema preživelih iz tih jevrejskih opština. Za te opštine kaže se kratko: ugasile su se. Od 117 opština ostalo je 38. Ucrtana megila sa objašnjenjima i cela geografska karta čine prvu stranicu našeg izlaganja.

Sledi niz diapanoa i panoa sa fotografijama i planovima arheoloških nalazišta u Stobima, Solinu, Mursi i Duklji, gde su nađeni ostaci antičkih sinagoga i jevrejskih grobova; zatim, srednjovekovnih geta u Dubrovniku, Splitu, Mariboru, Piranu i Sarajevu, jevrejske mahale u Bitolju, jevrejske ulice u Beogradu; sefardskih i aškenaskih sinagoga raznih arhitektonskih stilova, zidanih tokom 19. i početkom 20. veka; starih grobalja iz 17. i 18. veka sa karakterističnim hebrejskim natpisima i ornamentima. Originalne skice sinagogalnih fasada, akvarel »Jevrejski trg u Piranu« Staše Beložanskog i kamena ploča sa bitoljske sinagoge daju, uz mlađe arheoloških iskopina, lokalni kolorit i izvesnu plastičnost tom delu izložbe.

Sledeći odeljak prikazuje predmete sinagogalne umetnosti: bogato vezene parohete, raznovrsne ukrase za svitke Tore, menoru i sve druge predmete vezane za sinagogalne obrede. Deo velike vitrine posvećen je glavnim jevrejskim praznicima, uz prikazivanje tradicionalnih predmeta koji karakterišu praznovanje subote, Pashe, Purima i Hanuke. To su vredni primerci jevrejske primenjene umetnosti iz 17, 18. i 19. veka: viseća svetiljka za šabat; besomim — male, sa mnogo invencije izrađene srebrne sasude za mirišljave trave; megile za Purim — svici od pergamenta sa legendom o Esteri, sa umetnički izrađenim valjkastim kutijama od srebra; seder-tanjiri i pokrivači za macot— pashalni hleb; zbirka hanukija — osmodelnih svetiljki za Hanuku, na kojima se u najvećoj meri odražavaju raznovrsni stilski uticaji doba i sredine u kojima su nastali, a neobičnim tokovima života svojih vlasnika dospeli u našu zemlju.

Posebno je izložen jedan rabinski ornat, ne samo da bi se prikazao njegov izgled već je to i sećanje na starog sarajevskog rabina Menahema Romana, kome je taj ornat pripadao. Bogata nošnja bosanskih »Španjolki« — Sefardkinja, sa karakterističnom kapom, *tukado* i drugim delovima zlatnom srmom vezene gradske odeće, zatim zbirka amuleta — tih jerećinih, ali neotklonivih dragih predmeta iz baštine svakog naroda, završavaju ovaj deo izlaganja, u kojem se tematski uklapaju i pojedini eksponati likovne umetnosti: skulptura Slavka Brila »Mojsije«, slika Leona Koena »Večiti Juda«, portreti Rabina iz Iloka i Ješive-bohera od nepoznatih majstora, portreti rabina Moše Davida Alkalaja i njegove žene Klare, rad Milana Jovanovića, slika Daniela Kabilja »Španjolke na ulici u Sarajevu«, i portreti dveju starica.

Sve do ovog mesta dat je sažet pregled materijalne kulture jugoslovenskih Jevreja, ambijent u kome su živeli i radili, obavljali drevne verske obrede, svetkovali praznike, sahranjivali svoje pokojnike.

U daljem toku izlaganja počinje prikazivanje istorije jugoslovenskih Jevreja kroz sačuvana dokumenta o prvim doseljavanjima u pojedine pokrajine i gradove, o sticanju prava na slobodno nastanjivanje i rad, o optužbama za »ritualno umorstvo« — toj stravičnoj kleveti koja je donosila smrt nevino osumnjičenima, ali je kao osnovni cilj imala izazivanje mržnje protiv Jevreja i njihovo isključenje iz mnogih delatnosti, pre svega privrednih; dokumenta o solidarnosti sa Jevrejima koju su ispoljavali sugrađani drugih narodnosti i veroispovesti. Interesantna su dokumenta o položaju Jevreja u obrenovićevskoj Srbiji, kada su se sa svakim smenjivanjem kneza menjali i propisi za Jevreje. Na nekoliko daljih panoa prikazane su kroz dokumenta, fotografije i likovne detalje pojedine jevrejske opštine u raznim krajevima Jugoslavije, između ostalih, u Vojvodini, Bosni, Dalmaciji, Makedoniji, a naročito stare jevrejske opštine u Dubrovniku, Splitu, Sarajevu, Novom Sadu, Bitolju, Beogradu i Zagrebu. Fotografije prikazuju i istaknute opštinske funkcionere i rabine 19. i sa početka 20. veka, skupove članova opština i razne humanitarne organizacije. Na jednom panou nalaze se dokumenta o stvaranju Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije 1919. godine i o programu njegovog rada na jačanju socijalne i kulturne delatnosti opština, na obezbeđenju nacionalnih i verskih sloboda, izdavačkoj delatnosti, uključivanju omladine u poljoprivredne i tehničke struke, i o mnogim drugim aktivnostima koje je nametao razvojni put jevrejske zajednice do 1941. godine.

Izloženi su portreti prvih predsednika Saveza, dra Huga Špicera i dra Fridriha Popsa, zatim prvih predsednika Saveza cionista dra Davida Alkalaja i dra Aleksandra Lihta. Sledeći panoi daju delimičan prikaz velikog niza istaknutih naučnika, umetnika, književnika i publicista koje je tokom starije i novije istorije imala jevrejska zajednica.

Na posebnim panoima izloženi su autoportreti slikara Leona Koena, Moše Pijade i Bore Baruha.

Po tematici su zatim grupisana dokumenta i fotografije o jevrejskim školama u 19. i prvim decenijama 20. veka i nekadašnjim učiteljima i profesorima; o mnogim kulturnim društvima, naročito horovima — među njima je popularna *Lira* iz Sarajeva, *Srpsko-jevrejsko pevačko društvo* iz Beograda, *Ahdud* iz Zagreba, *Jarden* iz Splita, jevrejski orkestar iz Bitolja; o sportskim društvima *Makabi* — fudbalskim i lakoatletskim klubovima i ekipama hazene u Zagrebu, Osijeku, Vukovaru, Sarajevu; kroz niz fotografija prikazana su omladinska društva *Bar Giora*, *Esperanca*, *Matatja*, *Hašomer hacair*, *Tehelet lavan Akiba* i *Kadima*, koja čine posebno značajno poglavlje u istoriji jugoslovenskog jevrejstva. Sva ova društva, dosta različita u pojedinim tačkama svoje koncepcije, imala su u osnovi zajedničke ciljeve — negovati kod omladine humanističke i radne vrline i slobodarski duh.

Mnogi od ovih omladinaca, postavši članovi SKOJ-a i Komunističke partije, bili su u periodu između dva svetska rata istaknuti politički radnici.

O učešću Jevreja u oslobodilačkim pokretima i ratovima za slobodu koje su vodili tokom svoje istorije narodi Jugoslavije svedoče pojedina dokumenta i podaci o revoluciji iz 1848, o ilindenskom ustanku, o balkanskim ratovima i prvom svetskom ratu. Izloženi su portreti Davida Amara, Neti Munk i Binje Danitija, nosilaca Karađorđeve zvezde, kao i drugih hrabrih ratnika, među kojima su Benko Davičo, Moša Amar, Šalom Ruso, Leon Lebl, Haim Davičo, Isak Deleon i lekari-ratnici dr Avram Vinaver, dr Natan Tajtacak, dr Isak Hercog. Tu su i imena 34 Jevreja — pripadnika slavnog bataljona 1300 kaplara. Fotografijom spomenika podignutim na jevrejskom groblju u Beogradu, sa uklesanim imenima više stotina palih ratnika u balkanskim i prvom svetskom ratu, završava se ovaj deo izložbe.

Dalji odeljak odnosi se na period između dva rata. Sve što se od velikih evropskih i svetskih zbivanja odrazilo na narode Jugoslavije — oktobarska revolucija, buđenje i jačanje radničkih pokreta, velika ekonomska kriza, teror policijskih režima, pojava i jačanje nacizma — odrazilo se i na jevrejsku zajednicu, jer je njen životni put bio neodvojiv od puta svih naroda Jugoslavije. Napredna jevrejska studentska i radnička omladina učestvovala je aktivno u borbi Komunističke partije za novo društvo bez ekonomskog i nacionalnog porobljavanja, bez rasne diskriminacije. Izložena dokumenta su samo mali ali upečatljivi detalji te zajedničke borbe: dva proglasa (»otvorena pisma«) bosansko-hercegovačke omladine protiv rata, za slobodu, demokratiju i ravnopravnost naroda; raspis odeljka za državnu zaštitu »Kraljevske banske uprave Savske banovine« iz 1937. u kome se upozoravaju ostali organi vlasti da *Hašomer hacair* širi komunističke ideje i literaturu; tu su i dve grupne slike beogradskog »kena« *Hašomer hacaira* i sarajevske *Matatje*, dveju organizacija koje su dale mnoge skojevce i članove KP. Na jednom diapanou su likovi partijskih radnika koji su mnoge godine proveli po robijašnicama u koje su ih zatvarali policijski režimi. Pored jednog od najvećih jugoslovenskih revolucionara, Moše Pijade, na slici iz kaznione u Sremskoj Mitrovici su Rafael Batino, Naftali Demajo, Samuel Inšliht i Dida Demajo; ispod nekoliko portreta mogu se pročitati poznata imena: Olga Alkalaj, Magda Bošković, Pavle Bihajli, dr Adolf Singer, Pavle Verthajm.

Jedan pano posvećen je jugoslovenskim Jevrejima koji su se borili u redovima španske republikanske vojske. Izložene su grupne fotografije, portreti i kopije originalnih upitnika »Biografia de militantes«. Poznata su imena preko trideset boraca-Jevreja, među njima su i četiri žene: Neli Sende, Lea Kraus, Ana-Marija Baš i Marija Šneman. Šest boraca je poginulo u Španiji, dvanaestorica su nastavili svoju revolucionarnu delatnost u domovini već od prvih dana

ustanka 1941, a sedmorica su učestvovala u francuskom i belgijskom pokretu otpora.

Sledeći diapano vraća posetioca na 1933. godinu, kada nacizam postaje pretnja za mir i slobodu mnogih naroda. Prvi na udaru bili su Jevreji u Nemačkoj, a odmah zatim u Austriji i Češkoj. Na stranicama jevrejske štampe u Jugoslaviji iz tih godina mogu se čitati vesti o teroru koji sprovode nacisti nad Jevrejima, o krvavim pogromima, »Približava se srednji vek« — vidi se u naslovu jednog članka iz »Židova« od 12. V 1933, zatim i drugi naslovi iz istog lista: »U znaku kukastog krsta«, »Barbarstva bez kraja«, »Nacističko rovarenje u svijetu«. Dokumenta svedoče da se to nacističko rovarenje sve više osećalo i u Jugoslaviji. Pored sve jače antikomunističke propagande i policijskog terora nad svim naprednim snagama, naročito posle izbivanja drugog svetskog rata 1939. godine, vlada Cvetković—Maček donela je oktobra 1940. i dva antijevrejska zakona: o ograničenom upisu jevrejske omladine na univerzitete i na više i srednje škole i o zabrani Jevrejima da se bave trgovinom životnim namirnicama na veliko.

Tadašnji režim kraljevine Jugoslavije pristupao je sve otvorenije nacističkom taboru. To je ozvaničeno potpisivanjem pakta sa silama Osovine 25. marta 1941. Dva dana kasnije, opštenarodni revolt obara vladu Cvetković—Maček i raskida pakt. Šestog aprila bombardovan je Beograd. Drugi svetski rat počeo je i za Jugoslaviju.

Megila o jugoslovenskim Jevrejima tu je začas morala stati. Tu je zaustavljen i njihov dugi životni put, put duge borbe za sticanje osnovnih građanskih prava, ali i stvaralačkih napora na socijalnom, ekonomskom i kulturnom polju, čiji su plodovi utkani u razvojni put naroda Jugoslavije. Specifičnosti jevrejske kulture i tradicionalnih narodnih običaja obogaćivale su i opštu jugoslovensku kulturu.

Sve što je muzejskim jezikom do sada bilo ispričano, sve što se moglo sagledati kroz prikazane fragmente graditeljstva, umetničke aktivnosti i književnosti, sva mnogostruka delatnost jevrejskih opština na socijalnom i kulturnom polju, sva delatnost znanih i nezvanih pojedinaca, kao članova opšte jugoslovenske zajednice, da se oplemeni ljudski život — sve je odjednom presečeno i zgaženo.

Jugoslaviju su raskomadali okupatori. Teže nego ikad sudbinu naroda Jugoslavije delili su i pripadnici jevrejske zajednice.

Nije bilo potrebno na sledećem panou ispisivati objašnjenje da je na njemu prikazan početak nacističke okupacije Jugoslavije i genocid nad jevrejskim stanovništvom. Na tom jedinom panou koji doseže do gornje ivice zida, sa nekoliko prvih okupatorskih plakata o protivjevrejskim merama i likovnom vizijom slikara Dragoslava Krstića, sve je sasvim jasno. Preko ruševina i zgarišta nastupaju nacistički okupatori i u ime »rasne čistote« i »novog poretka« traže kao i u svim drugim okupiranim zemljama svoj prvi plen — Jevreje.

המוזיאון הזה מקדש לקורות
עם היהודי בארצות יוגוסלביות
למצבם המשפטי והכלכלי
לחיייהם הדתיים והתרבותיים
למסורתם ולפולקלורם
לשואתם ולגבורתם במלחמותם
למען חרותם

המוזיאון הזה מוקדש לקורות
עם היהודי בארצות יוגוסלביות
למצבם המשפטי והכלכלי
לחיייהם הדתיים והתרבותיים
למסורתם ולפולקלורם
לשואתם ולגבורתם במלחמותם
למען חרותם

THIS MUSEUM IS DEDICATED
TO THE HISTORY OF
YUGOSLAV JEWS
THEIR JURIDICAL AND
ECONOMIC POSITION
RELIGIOUS AND CULTURAL LIFE
TRADITIONS AND FOLKLORE
THEIR SUFFERINGS AND
STRUGGLE FOR FREEDOM

TARI BEČEJ

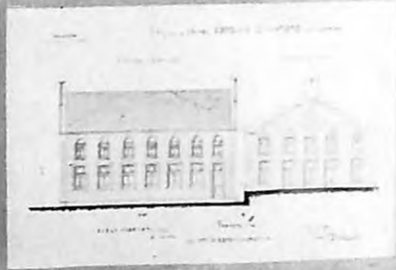
SISAK

KRIŽEVCI

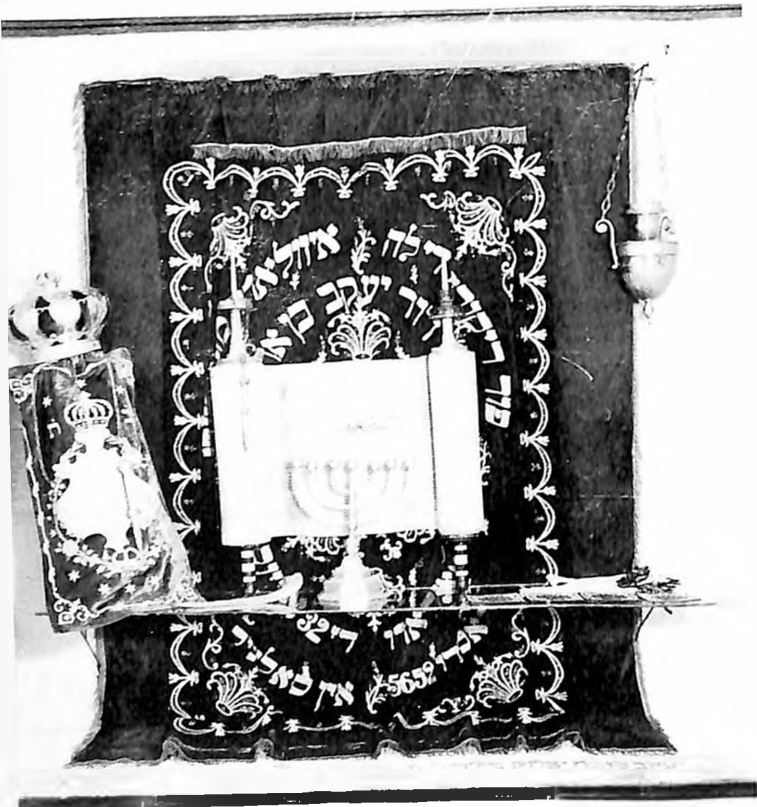
KRIŽEVCI

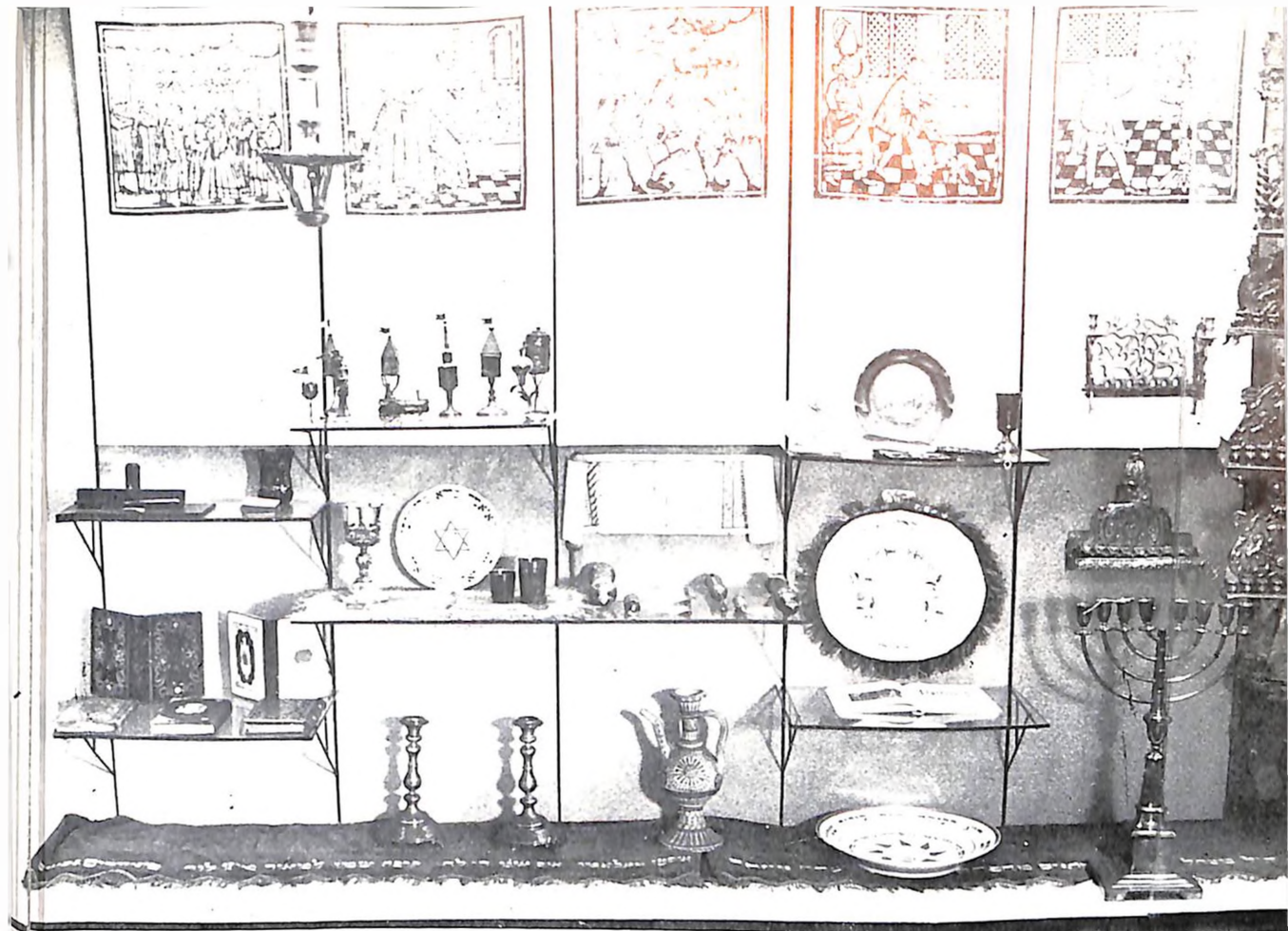
SKOPJE

PROJEKTI SINAGOGA
SKICE FASADA

Originalne skice fasada sinagoga u Starom Bečeju, Sisku, Križevcima i Skoplju

Predmeti sinagogalne umetnosti

Vitrina sa tradicionalnim predmetima vezanim za jevrejske praznike

Vitrina sa sinagogalnim predmetima i ukrasima za Toru

Ornat rabina Menahemu Romana, nošnja Sefardkinja u Bosni i jevrejski amuleti

Slavko Bril, Mojsije (bronz)

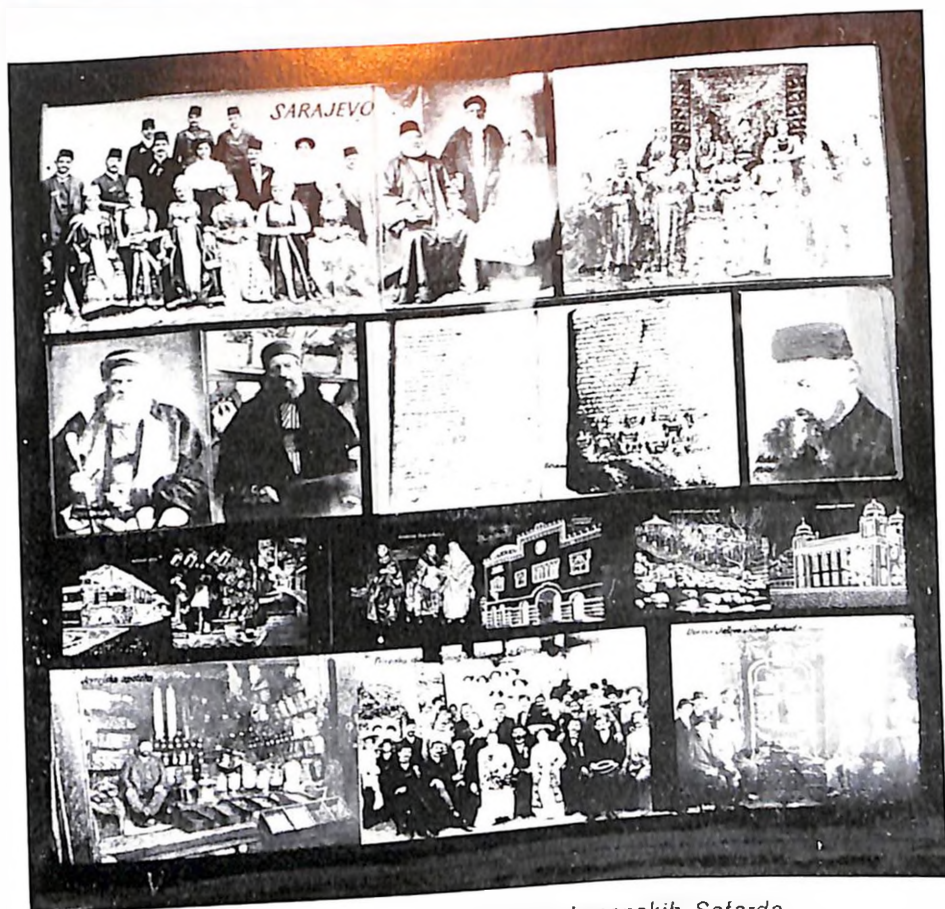
Rabin iz Iloka — rad nepoznatog majstora

«Ješiva-boher» (učenik Rabinske akademije), rad nepoznatog majstora

Daniel Kabiljo-Danilus Španjolke na ulici u Sarajevu (ulje na platnu)

Diapano sa prikazom života bosanskih Sefar-da

*Moša Pijade, Autoportret (crtež ugljem).
Svojina Lepe Pijade*

*Bora Baruh, Autoportret (ulje na platnu).
Svojina Narodna muzeja u Beogradu*

Ukupatorski logori i zatvori. (Rad akad. slikara Jovana Čurčića)

Nandor Glid, *Rezignacija i Krematorijum* (monotipije); maketa spomenika jugoslovenskim logorašima u Mauthausenu (bronzna)

Vrhovni komandant narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije Tito sa Mošom Pijade, članom Vrhovnog štaba, u Jajcu 1942. g.; Jevrejski rabski bataljon; diapano sa portretima Jevreja — narodnih heroja

Prisoners of war in Germany, 1941-1945. A group of men in military uniforms standing in front of a building.

Portrait of Prof. Dr. Albert Vajs, a prominent figure in the Yugoslav Jewish community.

Three columns of text, likely newspaper clippings or historical records related to the war and prisoners of war.

Jugoslovenski Jevreji u ratnom zarobljeništvu

Aktivnost jugoslovenske zajednice u socijalističkoj Jugoslaviji; pano posvećen prof. dr Albertu Vajsu (1905—1964) dugogodišnjem predsedniku Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, istaknutom naučnom i javnom radniku i doslednom antifašisti. Nandor Glid, Albert Vajs, bronza (levo)

Portrait of Prof. Dr. Albert Vajs, a prominent figure in the Yugoslav Jewish community.

Izložene su žute trake, legitimacije prinudnih radnika, objave o svim mogućim zabranama koje su donosili nemački, italijanski, mađarski i bugarski okupatori na početku okupacije da bi izolovali Jevreje od ostalog stanovništva, sprečili njihovo bekstvo i olakšali njihovu deportaciju i uništenje. Velika geografska karta okupirane Evrope (rad slikara Jovana Ćurčića) pokazuje rasprostranjenost nacističkih koncentracionih logora. Dalji tok izložbe prikazuje odvođenje u logore, mučenja, ubijanja, masovne grobnice, krematorijume, rušenje i spaljivanje jevrejskih kulturno-istorijskih spomenika. Tu su logorska prugasta odelja, kutija od cijankalijuma iz Aušvica, logorski sapun od ljudskih leševa, predmeti iz jame kod Crvenke, nađeni kraj osam stotina ubijenih prinudnih radnika u Borskim rudnicima: polomljene naočari, istruleli lekovi, zardali medaljoni od žice rukom rađeni u logoru, ostaci jednog taleta i više tefilina i drugi mali predmeti — svedočanstva tragičnog kraja logoraša. Izložene su poslednje pisane poruke mnogih logoraša iz Jasenovca, Đakova, Stare Gradiške; svedočanstva o užasima banjičkih logora kroz pisma lekara dra Bukića Pijade i o beskrajnim patnjama logoraša na Sajmištu kroz pisma divne devojke Hilde Dajč. Svuda su leševi i ruševine.

Sve te mnogobrojne fotografije i pisana dokumenta samo su mali fragmenti sačuvanih svedočanstava velike tragedije koja je zadesila ne samo Jevreje i ne samo Jugoslaviju u eri nacizma, i mi ih sada kao muzealci, kao saradnici istoriografa, na specifičan način pričamo posetiocima — onim starijima da ta zbivanja ne zaborave, a mladima da o tome nešto više saznaju.

Mnogi likovni umetnici posvetili su svoja dela mučeništvu miliona nevinih po nacističkim logorima. Istaknuto mesto među njima pripada Nandoru Glidu, čija su tri rada ovde izložena: monotipije »Krematorijum« i »Rezignacija« i model spomenika jugoslovenskim žrtvama fašizma u Mauthausenu. Izložen je i mramorni model spomenika podignutog u Boru ubijenim Jevrejima — prinudnim radnicima, rad vajara Momčila Krkovića, uz sliku o tragičnoj sudbini ovih radnika, rad slikara Jovana Ćurčića.

Deportacije, mučenja i masovna ubijanja bila su samo jedna strana drugog svetskog rata. Postojala je i druga strana — oružana borba protiv okupatora, protiv nacizma i fašizma koji su u toku nekoliko godina vratili ovaj deo sveta u mračnjaštvo srednjeg veka i čak ga u mnogo čemu prevazišli.

O toj borbi govori dalji odeljak naše izložbe.

Zajedno sa narodima Jugoslavije, na poziv Komunističke partije, u narodnooslobodilačku borbu su stupili i mnogi jugoslovenski Jevreji. Odlazak u partizanske jedinice bio je posebno otežan za mnoge od njih. Bili su pod strogom gestapovskom prismotrom, morali su, pod pretnjom smrtno kazne, nositi žuti znak, zabranjeno im je bilo slobodno kretanje. Mnogi istaknuti komunisti ubijeni su već prvih meseci okupacije, pre formiranja partizanskih odreda i rasplam-

savanja narodnooslobodilačke borbe. Izloženi su isečci iz okupatorske i kvislinške štampe sa objavama o streljanju »komunista i Jevreja« za odmazdu zbog diverzantskih akcija, o poterama za Jevrejima za koje se posumnjalo da su pobjegli »u šumu« ili da se negde sakrivaju. Na stotine omladinaca je uhapšeno i deportovano tih prvih meseci, još pre stvaranja koncentracionih logora za sve Jevreje.

I pored svih tih najdrastičnijih mera, od 73 hiljade Jevreja, koliko je do 1941. živelo u Jugoslaviji, oko četiri hiljade je učestvovalo u narodnooslobodilačkom ratu i dalo svoj doprinos uništenju okupatora, oslobođenju zemlje i stvaranju socijalističke Jugoslavije.

Nisu mogli biti iskazani podaci o svim borcima. Ginule su cele porodice u borbi ili kao žrtve fašizma, te nije ostalo živih srodnika da pruže podatke o mnogim palim borcima. Mnogima od njih se više i ne zna ime, niti njihovi saborci znaju da su bili Jevreji, jer u borbi to nije ni bilo važno. U borbu su odlazili kao antifašisti, kao komunisti, kao građani ove zemlje da se bore za slobodu svih ljudi i za novo društvo u kome će svi biti ravnopravni.

Sačuvano je, ipak, dosta dokumenata i fotografija, prikupljeno mnogo svedočanstava, tako da će potpunije nego na ovoj izložbi, u posebnoj monografiji koju priprema dr Jaša Romano, biti izneti podaci o učešću jugoslovenskih Jevreja u NOB. Na našoj izložbi su samo pojedini likovi iz te plejade hrabrih omladinaca i omladinki, prekaljenih revolucionara i bezgranično požrtvovanih partizanskih lekara; tu je i snimak boraca Jevrejskog rapskog bataljona, formiranog septembra 1943. od logoraša na Rabu. Na diapanou su likovi jedanaest narodnih heroja: Nisima Albaharija, Isidora Baruha, Lea Bruka, Roberta Domanjija, Ilije Engla-Andića, Pavla Goranina, Estreje Ovadije-Mare, Pavla Papa, Moše Pijade, Draga Štajnbergera i Voje Todorovića.

Zašto se sada o tome piše i posvećuju odeljci u Muzeju? Možda zbog istorijske istine. Možda zato da se kao istorijska istina ne prihvati mišljenje, olako stvarano zbog nepoznavanja činjenica, da su Jevreji išli u logore bez otpora, bez borbe protiv probojivača.

Dokumenta i povesti preživelih svedoče o otporu i antifašističkom pokretu i u samim logorima, o mnogim bekstvima — iako su samo retka uspevala, o prkosu nenaoružanih pred nacističkom silom — mada se znalo da to donosi još okrutniju i još skoriju smrt.

I zarobljenički logori su bili žarišta antifašističkog pokreta. Kršeći propise Ženevske konvencije, nacisti su Jevreje-oficire izolovali u posebne barake. U Osnabriku su to bile barake br. 35—38. Lišavali su ih prava koja su imali oficiri drugih narodnosti, primoravali da nose značku »Jude«, ponižavali ih, kažnjavali, a bilo je i slučajeva ubijanja Jevreja-ratnih zarobljenika. Izložena su tri dokumenta: protest rezervnog majora Isaka Baruha zbog naredbe da oficiri jevrejske narodnosti nose žutu značku, protest potpukovnika Vjekoslava Kolba komandantu logora Ernestu Blimelu zbog diskriminacije koja se vršila prema Jevrejima, na koji je Blimel odgovarao novim

pretnjama, kao i deo saslušanja uhvaćenog Blimela, po završetku rata, u kome govori o postojanju kartoteke o političkoj pripadnosti zarobljenika i o tome da su Jevreji smatrani glavnim huškačima protiv Nemaca, te su zato izolovani u posebne barake.

Okolnost što su u izolovanim barakama bili i drugi jugoslovenski oficiri-komunisti i istaknuti antifašisti omogućila je da se aktivnost na liniji NOB-a odvijala organizovano. Izložen je crtež barake br. 37 sa potpisima svih 20 zarobljenika sobe br. 7 u kojoj je bilo partijsko rukovodstvo, radio-stanica i uredništvo prvog partijskog lista, nazvanog »7«.

Uz dokumenta o zarobljeništvu izložen je i portret inž. Ženje Kozinskog, koga je Gestapo ubio 1944. kao antifašistu. I pored teških mučenja nije odao imena drugih aktivnih pripadnika NOP-a u logoru i tako spasao mnoge živote.

Drugi svetski rat završen je pobedom nad nacizmom. U Jugoslaviji je to bilo ne samo oslobođenje zemlje od okupatora već i pobjeda narodne revolucije, dugogodišnje borbe za stvaranje socijalističkog društvenog uređenja u kome su svi narodi ravnopravni i život svakog čoveka ne zavisi od nacionalne pripadnosti.

U tek oslobođenoj zemlji počeo je da struji novi život. U opuste i srušene domove vraćali su se borci, logoraši, izbeglice. Od pripadnika jevrejske zajednice ostalo je u životu samo oko 13 hiljada.

Poslednji odeljak izložbe posvećen je posleratnoj obnovi jevrejske zajednice. Izložene fotografije prikazuju delatnost Saveza jevrejskih opština Jugoslavije na zbrinjavanju povratnika iz logora, ratne siročadi i starih, koji su ostali bez svojih hranilaca i bez svog doma. Vide se prva prihvatilišta, ambulante, menze i dom staraca. U 38 gradova obnovljene su jevrejske opštine uz punu podršku narodne vlasti.

Fotografije spomenika podignutih Jevrejima — palim borcima i žrtvama fašizma, svedoče o pijetetu koji su jevrejska i šira jugoslovenska zajednica ukazale onima koji nisu dočekali slobodu.

Poslednji odeljak izložbe je istovremeno vezan za aktivnost prof. dra Alberta Vajsa (1905—1964) bivšeg predsednika Saveza jevrejskih opština, istaknutog jevrejskog i jugoslovenskog javnog radnika i naučnika, koji je svoj život posvetio borbi protiv nacionalnog, rasnog i ekonomskog ugnjetavanja.

Time se za sada završava megila o jevrejskoj zajednici u Jugoslaviji, ispričana jezikom malog istorijskog muzeja. Nedostaju još mnogi podaci, dokumenta, etnološki i umetnički predmeti o pojedinim razdobljima i temama, kojima bi trebalo postepeno dopuniti materiju koja je sada izložena. U arhivu ovog Muzeja obavlja se sve razgranatija institutska delatnost na daljem proučavanju istorije jugo-

slovenskih Jevreja. Uz saradnju većeg broja istaknutih jugoslovenskih istoričara i istraživača istorijske građe po drugim arhivima i jevrejskih kulturno-istorijskih i umetničkih spomenika na terenu, taj rad se sa vidnim uspehom odvija. Pored stalne i tematskih povremeni-
nih izložbi, rezultati tog rada odraziće se i kroz naučne radove koji će se počev od 1971. godine objavljivati u Zborniku Jevrejskog isto-
rijskog muzeja i pojedinim monografijama.